

SARS yi tlangela malembe ma 25 yi tumbuluxiwile

Tshwane, 14 Nhlangua 2022 - Namuntlha Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS) byi ta rhurhela ntlangelo wa byona wa 25 wa malembe, ku sukela byi tumbuluxiwile hi ti1 Nhlangua 1997. Ntirho lowo hlawuleka wu ta nyikiwa mbulavulo hi Phuresidente Cyril Ramaphosa.

SARS yi vumbiwile hi ku hlanganisiwa ka vukorhokeri bya xibalo lebyi a byi hambanyisiwile bya Vutifumi bya xihlawuhlawu, ku katsa na Tindzawulo ta Xibalo xa le Ndzeni ka Tiko na Khasitomo. Hi nawu, SARS i nhlanguano wa mfumo lowu tilawulaka hi vulawuri endzeni ka vulawuri bya mfumo, na vandla ehandle ka vukorhokeri bya mfumo. Nawu wa SARS wu lerisa nhlanguano ku:

- Hlengela xibalo hinkwaxo lexi kolotiwaka.
- Tiyisisa vutifumi leyanawu byo antswa hi nawu wa xibalo, khasitomo na ekisayizi.
- Nyika vukorhokeri bya khasitomo na ekisayizi lebyi nga ta fambisa vuxavisi lebyi nga enawini, ku katsa no sirhelela ikhonomi na vaaki va hina.

SARS yi ta nyika xitsundzuxo eka Vaholobye va Timali na Vuxavisi na Vumaki eka timhaka ta Xibalo na Khasitomo.

Ku sukela yi simekiwile, SARS yi leteriwile hi nawu wa masungulo lowu vuriwaka Tirhelovutinyiketeri, lama hlanganisiweke kusuhi swinene na xileriso xa yona. Nawu hi ku olova wu vula leswaku SARS na lava tirhaka kona ku hlengela xibalo va ta pfuna mfumo ku aka mfumo lowu nga na vuswikoti, ku hlayisa nkulo wa nkarhi wo leha wa ikhonomi na nhluvukiso wa swa vanhu lowu tirhelaka mahanyeko ya vaaki hinkwavo va Afrika-Dzonga.

Ku sukela yi simekiwile hi 1997, SARS emalembeni yi hlengela kwalomuya ka R18 trillion, ku tirhisa xiendlo xa Tirhelovutinyiketeri xa SARS. Mfumo wu kotile ku hakela midende ya vakhegula, nhlayiso wa vana, vutsoniwa, na yo hambanahambana, ku katsa na ku nyika tinhundzu ta masungulo ta mani na mani na vukorhokeri.

Swi hi ku hlengela ka swibalo leswi leswaku mamiliyoni ya vana va swikolo va ya eswikolweni, swibedlhele swa tirha, na murhi wa xavisiwa. Xikimi xa Rixaka xa Mpfuneto wa swa Timali eka Swichudeni (NSFAS) xi tiyisisa leswaku swichudeni swa ka metiriki leswi ringaneleke mayelana na swa dyondzo leswi sukaka emindyangwini leyi sweleke swi kota ku ya eka mavandla ya thexixari.

Ntungu wa Covid-19 wu vi le nkucetelo wo biha eka vutomi na mahanyelo. Ku tlula R70-billion wa mbevukiso wa xibalo wu nyikiwile eka vathori na vatirhi ku sivela ndzahlekelo wa mitirho. Mbevukiso wa swa vanhu wa mudende wa maxangu wa R350 wu ponisile mamiliyoni ya vanhu eka vusiwana.

Ntsengo wa R1.6 trillion, lowu hlengeleteweke ku fikela hi makumu ma Nyenyankulu 2022, wu kombisa ku tlula 9.9% ya mpimo wa nkulo wa lembe lowu vuyelelaka, ehenhla ka ntsengo lowu SARS yi wu hlengeleteke hi 1996/1997 - R147-billion.

Ku fikeleriwa ka mbuyelo lowu nga laha henhla wu humelerile hikwalaho ko pfumaleka tshalatshala ritsongo ra hiseko, vutinyiketeri no kongomisa hi vatirhi va SARS ku tisa vutomi eka Tirhelovutinyiketeri leswaku hi ta aka rixaka ra hina. Leswi swi tlhela swi mbhonyela leswaku SARS i vandla ra nkoka eka xidemokirasi xa mfumo, na vumbhoni lebyi hanyaka lebyi enthithi ya mfumo yi nga va ka nhlango wa xiyimo xa le henhla lexi fambisaka xileriso xa yona eka maendlelo mo pfumala mafundzu, vuswikoti no hetiseka.

SARS yi ya emahlweni yi ti cinca ku suka eka nhlango lowu kandziyiseke mitlheriso ya mamiliyoni ya xibalo, ya kwalomuya ka 12 wa matluka, leyi a yi rhumeriwa eka vahakelaxibalo. Mitlheriso leyi ya xibalo, ku katsa na mamiliyoni ya swiphemu swa matsalwa mo seketela, swi vuyisiwile no hlayisiwa eka tifuloro hinkwato ta miako yo tala etikweni hinkwaro. Namuntlha, i nhlango lowu nga tirhiseki maphepha, so fambisiwa hi switiviwa no va wa xidijiti swinene no va wa manguva lawa.

Rendzo ro endla ximodeni ra matimba ri vonile nhlango wu famba ku suka eka tiphurosese leti ta manyuwali na maphepha, ku ya eka vandla ra xitironiki na xidijiti leri tirhisaka thekinoloji ku burisana na vahakelaxibalo na vaxavisi, leri kongomeke ku fikelela mfumo laha vukorhokeri bya nkoka ku nga byona xirhangani.

SARS yi yisa emahlweni kungu ra yona ro tlhariha, ro va vandla ra ximodeni leri nga na xindzhuti lexi nga kanakanisiki, ro tshembeka no naveriwa, leri phakelaka vukorhokeri bya rona handle ka nchavo, tintswalo kumbe ringhohe.

SARS, ku fana na mavandla man'wana, yi mbhonyerile matshalatshala mo endla xikongomelo hi vuntshwa hi yona eka tshalatshala ra vukungundzwana hi vanhu lava hlanganisiweke hi swa tipolitiki. Yi vonile ndzahlekelo lowukulu wa talenta, tshikeleriwa ka vatirhi, ku wa ka ku fuma, ku katsa na ndzahlekelo wa ku tshemba hi vaaki. Khomixini ya Ndzavisiso leyi rhangeriweke hi Muavanyisi Nugent yi pfunile SARS ku khoma nchiko wo ya emahlweni.

SARS yi le ku tirheni hi matimba ku nyika nhlamuselo na tshembho eka vahakelaxibalo ku va kotisa ku fikelela swiboho swa vona ku ri hava swirhalanganya. Kungu ra yona ra xikongomelo ro hlayisa ndhavuko wa vumalelanawu hi ntsakelo leri lavaka leswaku vahakelaxibalo na vaxavisi va titsarisela swikongomelo swa xibalo kumbe Khasitomo, ku fayila mitlheriso hi ntiyiso na hi nkarhi, no hakela xibalo lexi hakeriwaka hi ku helela hi siku ro pfala. Mpfuneto wo engetelela wu nyiketiwele hi ku tirhisa tiphurogireme ta matimba to dyondzisa vahakelaxibalo ku letela vahakelaxibalo na vaxavisi.

SARS yi tirhisa sayense ya switiviwa, nkotiso wa vutlhari lebyi nga riki bya ntumbuluko na thekinoloji ku endla swi olova no vevuka eka vahakelaxibalo na vaxavisi hinkwavo ku landzelerisa swiboho swa vona swa xibalo. Vandla ri ya emahlweni ri antswisa vuswikoti bya rona ku vhumbunula no hlamula eka swiyimo swa nkavulandzelelanawu. Hi le ku endleni swi nonha no durha eka vahakelaxibalo na vaxavisi valavo lava tinyiketeleke no hlawula hi xikongomelo ku tshama va nga landzelerisi no tinghenisa eka migingiriko ya swa vugevenga. Hi ku fambisana na maendlelo ya misava, SARS yi na mfikelelo eka switiviwa laha kaya na le misaveni ku pfuna matshalatshala ma nhlanganano ku vhumbunula no lwa na vahakelaxibalo va nkavulandzelelanawu na mitlawa ya swa vugevenga ku lwa na nkavulandzelelanawu.

Eka lembe ra yona ra vu 25, SARS ya khensa eka mpfuneto wa tintswalo lowu yi wu kumeke ku suka eka vulawuri bya xibalo na khasitomo bya Sweden, vulawuri bya xibalo bya le Australia na Canada, Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Misava, Mfumo wa Xibalo na Khasitomo.

Khomixinara Kieswetter u te: "Eka 25 wa malembe lama ta ku, hi anakanya xiyimo laha "xibalo xi humelelaka". Leswi swi ta vula leswaku SARS yi ta vona engetelo lowukulu eku tirhiseni ka switiviwa leswi lulamisiweke ku suka eka swihlovo swa mavandla ma vunharhu laha kaya na le misaveni, ku katsa no tshovela switiviwa na mimbono ku suka eka swihlovo leswi nga lulamisiwangiki. Ku vulavula hi sayense ya switiviwa, nhlayelaxikhomphyutara xo dyondza hi michini, vutlhari bya xiencenyetiso, swi ta vona leswaku vahakelaxibalo va hlahluviwa hi nkarhi wolowo. Xivono xa hina xa 2024 xa "SARS yo tlhariha ya ximodeni", xi tinyiketerile ku endla masungulo ma nkarhi lowu taka wa vulawuri bya xibalo, eka misava laha timodele ta bindzu ta xidijiti ti engetelekaka, phurosese ya engetelo wa nkoka ya le moyeni, na mbonako wa nyama tanihileswi nhlanganiso wa masungulo eku tumbuluxeni ka timfanelo ta xibalo wu siviwaka hi vukona bya ikhonomi.

Eka nkarhi wa 25 wa malembe, swi fanerile ku tlangela ku humelela ka vandla leri ra nkoka leri tinyiketeleke ku antswisa vutomi bya vaaki va Afrika-Dzonga hi ku humesela ehandle ku khensa ka hina eka mamiliyoni ya vahakelaxibalo na vaxavisi lava landzelerisaka, lava endlaka swi koteka ku fikelela Tirhelovutinyiketeri.

Anivhesari ya vu 25 ya ntsako eka Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga

Ku kuma vuxokoxoko byo tala, u komberiwa ku tihlanganise na SARSMedia@sars.gov.za.